

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
E-ISSN: 2602-3792
Nisan/ April 2021/5 (1): ss-pp 177-204

Kur'an'daki İletişim Yöntemlerinin Toplumsal Bütünleşmeye Olan Katkıları

Communication as an Element Ensuring Social Integration in the Quran

Ali Öge

Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Assoc. Prof. Necmettin Erbakan University Faculty of Divinity Ahmet Kelesoglu

Konya, Ankara, alican_042@hotmail.com.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6688-3908>

Fatma Berva Ersöz

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ph. D. Cand. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Institute of Social Sciences

Konya, Ankara, ersozberva@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8226-5269>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale/ Review Article

Geliş Tarihi / Date Received: 02 Şubat/ February 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan /15 April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April

DOI: 10.46595/jad.869589

Cite as / Atıf: Kara, Büşra. "Kur'an'daki İletişim Yöntemlerinin Toplumsal Bütünleşmeye Olan Katkıları", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 177-204.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Kur'an, iletişimi toplumsal bütünleşme için vazgeçilmez bir unsur olarak görür. İnsan sosyal bir varlıktır. Bu nedenle hayatını sürdürebilmesi için toplumsal bir yaşama ihtiyaç duyar. Toplumsal bir yaşam ise insanlar ve milletler arasında iletişimi zorunlu hale getirir. İletişim, bireylerin ve milletlerin ilişkilerinde toplumsal bütünlük oluşturan bir araçtır. Toplumsal birlik ve dayanışma, sosyal bir iletişim sayesinde mümkün olur. Bu anlamda Kur'an'ın ortaya koyduğu iletişim; çok yönlü, doğruluk, iyiliğe, barışa götüren, birlik şuurunu geliştiren, sosyal uyum ve bütünlük oluşturmaya yöneliktir. Evrensel bir iletişim özelliğine sahip olan İslam dini, iletişime yeni bir boyut ve gelenek getirmiştir. Kur'an, insanların toplumsal yaşamlarını düzenleyen ve farklı birçok grubun bir arada yaşamasını mümkün kılan bir sistem oluşturmuştur. Müslümanları din kardeşliği vasfı ile; insanlığı da tek nefisten yaratılma sebebiyle insanlık ailesi etrafında toplayarak sosyal bütünlük inşa etmiştir. İnsanlık ailesinin üyesi olan her birey; din, dil, ırk ve kültür gibi olgular sebebiyle farklı niteliklere ve düşüncelere sahip olsa da bu farklılıklar toplumsal olarak ayırışma sebebi olarak değerlendirilmez. Kur'an, bu farklılıkları insanların ve toplumların tanışma ve kaynaşmaya vesile olarak görülmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Çalışmada Kur'an'ın öngördüğü iletişim unsurlarının toplumsal bütünleşmeye katkısının mahiyeti ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Toplumsal İlişki, Dayanışma, Kardeşlik

Abstract

The Quran sees communication as an indispensable element for social integration. Human is a social entity. For this reason, it needs a social life in order to survive. A social life requires communication between people and nations. Every person and society can establish social unity and social integrity by communicating with individuals and nations. Communication is a tool that creates a social unity in the relations of individuals and nations. Social unity and solidarity is possible through social communication. In this sense, the communication of the Quran; multi-faceted, leading to righteousness, goodness, peace, developing the consciousness of unity, and creating social harmony and integrity. Islam, which has a universal communication feature, has brought a new dimension and tradition to communication. The Quran has created a system that regulates the social lives of people and enables many different groups to live together. The Muslim ummah, as a religious brotherhood, built a social unity by gathering humanity around the human family, as it was created from a single soul. Every individual who is a member of the human family; It has different qualities and opinions due to phenomena such as religion, language, race and culture. However, these differences are not

considered as a reason for social segregation. The Quran emphasizes that these differences should be seen as a means for people and societies to meet and coalesce. In the study, the nature of the contribution of the communication elements envisaged by the Quran to social integration will be tried to be revealed.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Relations, Social Solidarity, Brotherhood

Giriş*

İletişim, varlıkların yaşamlarını sürdürebilmeleri için diğer varlıklarla ilişki kurmalarını sağlayan ve varlıklar arası mesaj aktarım sürecini ifade eden hayatın vazgeçilmez bir unsurudur. Gerek insanlar gerekse toplumlar arasındaki iletişim düzeni hayatta kalmanın gereğidir. Kur'an, konusu itibarıyla insan ve ilişkileri hakkında zengin bir bilgi hazinesidir. Neyi iletteceğimiz ve nasıl iletteceğimiz sorularının cevaplarını ayetlerde bulmaktayız.

Kur'an'ın, iletişim bilimine olan katkısında dikkat çeken en önemli husus iletişimi toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayan bir unsur olarak görmesidir. Çünkü toplum için sosyal yaşam içinde düzen, birlik ve istikrar önemlidir. Toplumsal birlik ve uyumun sağlanamadığı ortamlarda insanlar sosyal yaşam için hedefledikleri sonuçlara ulaşamazlar.

İnsanlar sözlü ve sözsüz iletişim kurarak birbirleri ile karşılıklı bağlar kurmak suretiyle ortak bir toplumsal ağ ve bütünlük oluştururlar. İslam, bu iletişim ve sosyal ağ için ikna edici ilkeler benimseyerek hayatta uygulanabilir bir sistem geliştirmiştir. İnsanlar arasındaki selamlaşmadan başlayarak milletler arası ilişkilerin nasıl olması gerektiğine kadar birçok öğütler vermiştir.

Hz. Peygamber Yüce Allah'ın son dinini insanlara aktarmak için İslam geleneğine uygun iletişim şekillerini kullanarak bizlere örneklik teşkil etmiştir. Peygamberlik görevini yerine getirirken uyguladığı iletişim teknikleriyle insanlar arasında birlik şuurunu yerleştirmeyi amaç edinmiştir. Bu yöntem ile evrensel bir boyut kazanan İslam dini için Hz. Âdem'den başlayıp günümüze kadar gelen bir iletişim ağına bağlı sosyal bütünlük tesis edilmiştir.

Makalenin amacı toplumsal bütünleşme ile alakalı genel bir perspektif oluşturarak iletişimin bu bütünlüğe olan katkılarını ele almaktır. Bunun yanı sıra toplumların ve insanların bir arada barış ve huzur içinde yaşayabilmeleri için iletişimin önemine vurgu yapmaktır. Kur'an'ın insanlar için herhangi bir ayırım gözetmeksizin insana verdiği değeri ortaya koyarak, insanlar ve toplumlar arasındaki farklılıklara rağmen hoşgörü ve saygı çerçevesinde daha yaşanılabilir bir dünyanın kurulmasının mümkün olduğunu göstermektedir. Makale, nitel desen ile literatür taraması yapılarak çoklu bir bakış açısıyla betimleyici ve açıklayıcı yöntemlerle yazılmıştır.

*Bu makale "Toplumsal Bütünleşme Bağlamında Kur'an'ın İnsanlığa Bakışı" isimli tezin bazı bölümlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

1. Toplumsal Bütünleşmenin Kapsamı

Birleşmek, kaynaşmak, birlik olmak, dengeli ve yekvücut olmak manalarına gelen bütünleşme, sosyolojide toplumdaki grup, menfaat birlikleri, müesseseler gibi sosyal yapıların çeşitli unsurları ile aralarındaki tamamlanma ve kaynaşma durumunu ifade etmektedir.¹ Yani birden fazla toplumun yahut toplumsal alt grupların, belirli amaçları gerçekleştirmek için yeni ve ortak bir kimlikte birleşmesidir.² Dolayısıyla sosyal bütünleşme, bir toplumu meydana getiren fertlerin ve farklı grupların karşılıklı bağıllık ve ahenk içerisinde bir düzen teşkil edecek şekilde birleşme sürecinden ibarettir. Ayrıca toplumdaki her sosyal grubun kendi içinde bulunduğu işbirliği ve cemiyetteki bütünleşmeyi bozmayacak şekilde diğer gruplar ile ortak amaçlar etrafında buluşmasıdır.³

Toplumsal bütünleşme toplumun yapısına göre farklı türlerde ve nitelikte meydana gelmektedir. "Bir topluma mensup kişilerin fiil ve davranışlarının, o toplumun ilişkilerini yöneten normlarla ahenkli bir şekilde koordine edilmiş olması halinde ortaya çıkan bütünleşmeye "normatif bütünleşme" adı verilmektedir."⁴ Fonksiyonel bütünleşme ise "fertlerin mensup oldukları toplumda işgal ettikleri mevkiler ve oynadıkları roller itibariyle yani sosyal fonksiyonları bakımından birbirlerini karşılıklı olarak tamamlamalarıdır." Buna göre fonksiyonel bütünleşme, toplumdaki iş bölümünün ahenkli bir şekilde gerçekleşmesinin bir sonucu olarak kültür unsurlarının toplum mekanizmasını ahenkli bir biçimde işler hale getirecek şekilde fonksiyon ifa etmeleri neticesinde ortaya çıkan entegrasyonu ifade etmektedir.⁵

Bir toplumda insanların ve grupların birbirlerine yaklaşması ve aralarında karşılıklı anlayışı, saygı ve sevgiyi hâkim kılabilmek için ilk yapılacak şey, birlik ve beraberlik şuurunu uyandırmaktır. Çünkü aynı ortamda fakat farklı inanç, gelişim düzeyi, zekâ, yetenek ve etnik köken gibi özellikler bakımından farklı yönlerde sahip bireyler ve toplumlar haliyle farklı düşünüş, duyuş ve davranış sergileyeceklerdir. Bu düşünüş, duyuş ve davranışlardaki farklılık insanların zaman içinde yapı, kurum ve kaynakların dağıtımında anlaşmazlıklarına ve çatışmalarına sebep olacaktır.⁶ Bunun yanı sıra birbirlerinden farklı oldukları gibi yaşadığı çevrenin etkisiyle kültürü, yaşam tarzı, dini, dili, düşünce yapısı ve tutumlarında da farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıklara rağmen toplumsal bütünleşme nasıl mümkün olacaktır?

Toplumsal bütünleşme insan yaşamı için kaçınılmaz bir durum olduğu gibi insanın tabiatına da uygun bir olgudur. Çünkü insan birbirine zıt özelliklere sahip ama birbirlerini tamamlayan kişilerle ancak bir toplumsal bütünleşme ortaya koyabilir. Bu sebeple bireysel ve toplumsal açıdan farklılıklar büyük önem arz eder.

¹ Ünver Günay, "Toplumsal Bütünleşme ve Din", *Din Sosyolojisi*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 453.

² Ömer Demir - Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), "Toplumsal bütünleşme", 406.

³ Mustafa Erkal, *Sosyoloji(Toplumbilim)* (İstanbul: Der Yayınları, 1991), 226.

⁴ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 344-345.

⁵ Günay, *Din Sosyolojisi*, 345.

⁶ Seyfettin Arslan - Ümit Öztürk, "Toplumsal Bütünleşme ve Ayrışma Kavramlarına-Olgularına Yönelik Algılar", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 8.

Farklılık olgusu bütün insanlarda ve toplumlarda gözlenen bir şey olmakla birlikte sadece insan fıtratı ile alakalı olarak değil insan yaşamını da kapsayan bir olgudur. Toplum içerisinde yaşayan insan, kendinden farklı birey ve gruplarla iletişim kurarak toplum düzenini bozmadan toplumda bir kimlik kazanmak ve yer edinmek zorundadır. Bireyselliğin yanı sıra toplumsallaşmaya muhtaç olan insanoğlu kâinatın varlık korosunun bir parçasıdır. Çünkü insan toplumsal bir varlıktır. İbn Haldun (ö.1406) "*insan toplumu zaruridir*"⁷ ifadesiyle toplum hayatının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu sebeple toplumsal entegrasyonu sağlamadaki en temel amaç toplumda bulunan tüm farklılıklara rağmen birlik şuuruyla yekvücut olup yaşanır bir dünya kurmaktır. Bir sosyal sistemin varlığını devam ettirmesi, o sosyal sistemi meydana getiren bireylerin birbirleriyle etkileşimde olması, birbirine uyum sağlamış ve bir ahenk halinde bulunmasına bağlıdır.

Bireylerin ve toplumların bir arada yaşam sürebilmesi için sahip oldukları farklılıklara rağmen ortak bazı değerleri ve çıkarları paylaşmaları esastır. Bütün toplumlarda kabul gören özgürlük, eşitlik, kardeşlik, adalet, sevgi, hoşgörü ve dayanışma gibi değerler insanlık için vazgeçilmez ortak insani değerlerdir. Bu değerlerin toplumlarda var olabilmesi, korunması ve yaygınlaşması için toplumlar arası temasın ve bağlılığın oluşması ortak amaçlar etrafında karşılıklı iletişimin sağlanması gerekir.

1.1.Kur'an'da Toplumsal Bütünleşme

Din, toplumsal bütünleşmeyi tesis etmede çok büyük bir role sahiptir. Özellikle insanların kişilik gelişimlerini ve toplumla olan münasebetlerini düzenleme noktasında oldukça etken bir yapıdadır. Özellikle Durkheim, K. Davis, E. Norberk gibi çağdaş birçok sosyolog dinden evrensel bir fenomen olarak söz ederler. Din bu anlamda evrensel, süreklilik arz eden ve toplumun her alanına nüfuz etmiş bir pozisyonadadır. Bu sebeple toplumu ve topluma bağlı olguları anlamak için dini hakıyla bilmeli ve anlamalıyız. Kısacası nerede insan varsa din de vardır.⁸

Dinin sosyal yapıda icra ettiği esas görev, toplumu bir arada tutan ve bütünlüğünü sağlayan manevi değer ve kuralları insan ruhunda canlandırarak içselleştirmesi ve toplum fertlerinin manen birbirine bağlılığını sağlıklı bir iletişim kurarak sağlamaktır.⁹ Din insanlar ve toplumlar üzerinde en etkili olgu olarak düşünüldüğünde, Kur'an'ın ortaya koyduğu sevgi, saygı, hoşgörü ve barış gibi değerlerin toplumsal bütünleşmeye katkı sunan sağlıklı iletişimin ayrılmaz unsurları olduğu görülecektir.

İslam'ın evrensel bir din olması, kendisi dışında diğer dinlere mensup olan bireylerle ve milletlerle iyi ilişkiler kurmayı ve tanışıp kaynaşarak insanlık ailesi içinde buluşmayı gerekli kılmaktadır. "*Ey İnsanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.*"¹⁰ ayetinde insanlığın farklı kabileler halinde yaratılmasının hikmetine vurgu yapılmaktadır. Fertler, gruplar, kavimler, milletler; siyasi, kültürel, biyolojik, coğrafi vb. sebeplerle birbirlerinden

⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 1/472.

⁸ İsmet Altıkardes, *Din ve Toplumsal Bütünleşme* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 56.

⁹ Rahmi Balaban, *İlim-Ahlak-İman* (Ankara: DİB Yayınları, 1950), 45.

¹⁰ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), el-Hucurât 49/13.

farklıdır. Ancak bu farklılıklar “tanışasınız diye”¹¹ denilerek sadece bir sebebe dayandırılmaktadır. Dolayısıyla farklı yaratılmak, “kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma ve tanışma” hikmetine bağlanmaktadır.

Allah’ın yeryüzüne dağıttığı bu farklılıklar yeryüzünde yaşayan insanlığın bir aile bütünlüğü içinde yaşamasını isteyen Allah’ın bir hikmetidir. Dillerin ve renklerin farklılığı Allah’ın varlığının delilidir.¹² Dolayısıyla herhangi bir renge dile karşı kökten bir saldırı, Allah’ın varlığına delil olan bir ayetine saldırıyla eş anlamlıdır. Hz. Peygamber “*Hepiniz Âdem’in oğullarısınız. Âdem ise, topraktanır.*”¹³ demek suretiyle insanları yaratılışı itibarıyla bir olduğunu ve farklılıkların bir üstünlük sebebi olmadığını ifade etmiştir.¹⁴ Vahyin amacı insanlara yol göstermektir. Bu sebeple ırk, dil ve topluluk ayrımı gözetmeden bütün insanlığa mesajlarını sunar ve onları insanlık ailesinin bir üyesi kabul eder. Diğer taraftan da insanların farklılıklarını bir ayırma aracı olmaktan çıkarır ve ortak hedefler etrafında bir araya getirerek bir tanışma ve iş birliği vesile olarak gösterir.¹⁵

“*Bütün insanlık (başlangıçta) tek bir ümmet idi, (sonradan yoldan çıkıp parçalandı)*”¹⁶ ayetini Hz. Peygamberin “*Her doğan, fitrat üzere doğar.*”¹⁷ hadisi çerçevesinde değerlendirecek olursak aslında Kur’an’ın insanlık ailesini bir bütün olarak kabul ettiğini çok rahat görebiliriz. Kısacası Kur’an, insanlar arasında görülen aile, soy, ırk, renk, cinsiyet, etnik kimlik farklılıkları göreceli olgular olarak değerlendirmekte ve insana insan olduğu için değer yükleyerek toplumsal bütünleşmeye en büyük katkıyı sağlamaktadır.

2. İletişimin Kapsamı ve Önemi

İletişim, mesajı gönderen ve alan olmak üzere temel iki unsuru olan ve bilgi, görgü, deneyim, duygu, görüntü, yazı veya sesin, birden fazla taraf arasında kullanılması ile oluşan etkileşim sürecidir. Kelimelerin yazılı, sözlü veya görüntülü olarak yer aldığı iletişim türüne sözlü iletişim, beden dili başta olmak üzere söz kullanılmadan gerçekleşen iletişim türüne de sözlü olmayan iletişim denir.¹⁸

İletişim, insanın sosyalleşmesinin ve toplumun bütünleşmesinin bir gereğidir. Sosyalleşme, insan için kaçınılmaz bir durum olduğu gibi iletişim de, insanın varoluşunun ayrılmaz bir parçasıdır. İnsan, iletişim sayesinde sürekli yeniden tanımlanan ve diğer

¹¹ Fahrüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dârü ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1420), 28/113-114; Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, çev. Hakkı Şengüler vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1972), 13/507-508.

¹² er-Rûm 30/22.

¹³ Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvud, *es-Sünen*, thk. Ahmed Sa'd Ali (Mısır, 1952), “Edeb” 120.

¹⁴ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l Kur'an*, çev. Ahmed Asrar (İstanbul: Bengisu, 1997), 6/39.

¹⁵ Muhsin Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 315.

¹⁶ el-Bakara 2/213.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır (Dîmeşk: Dârü Tavki'n-Necât, 1422), “Cenâiz” 80.

¹⁸ Demir - Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, “İletişim” 209.

insanlarla etkileşim halinde olan bir varlıktır. Bu nedenle diğer insanlarla iletişim kurmayan bir insan düşünülemez.¹⁹

Sosyal ortamda yaşayan her birey, bilincinde olsun ya da olmasın diğer bireylerle iletişim halindedir. Günlük hayatta iletişim kurmak için belirli bir davranış veya etkiye tepki gösterme zorunluluğu yoktur. Tepkisizlikte bazen anlamlı bir mesaj oluşturur.²⁰

Bireylerin, bilgi/symbol üreterek, bunları başka bireylere aktarmak ve yorumlamak suretiyle oluşturdukları iletişim; kaynağını ve hedefini insanların oluşturduğu "kişilerarası iletişim" olarak adlandırılır. Kitle iletişimi ise, toplumsal dayanışma ve bütünleşme, kültürel gelişme ve ilerleme yönünden kitlelerin iletişimini ifade eder.²¹

İnsanlar ve kitleler arası iletişim de bazı noktalara dikkat edilmelidir. Mesela iletiyi kodlarken kullandığımız ifadeler ve semboller, ileteceğimiz hedef kitlenin nasıl yorumlayacağını bilmeden, araştırmadan ve ne gibi davranış değişikliklerine sebep olabileceğini öngörmeden oluşturulursa ne kadar etki edebileceğini ve ne kadar verimli olacağını saptayamayız. Bu yüzden toplumu etkileyen ve dönüştüren olgulara ihtiyaç vardır.

İletişim, insanlar arasında bir bilgi alışverişidir. Bu bilgi alışverişinin amacı, insanların öğrenme, öğretme, anlama, tanışma ve eğitim görme ihtiyaçlarını gidermektir.²² İnsanın iletişim şekli genel olarak konuşmaya dayanır. Zihninde çevresinde gördüğü nesnelere, anlamlandırmaya ve o nesnelere ifade edecek simgeler oluşturmaya odaklanmıştır. İnsanın zihninde oluşturduğu bu anlam ve simgeler, toplum içinde gördüğümüz değer yargılarına zemin hazırlamaktadır.

İnsanları bir araya getiren, bir arada tutan, toplum halinde birleştiren bir amaç ve bu amaç etrafında bir takım normlar, değerler ve inançlar bulunmaktadır.²³ Bu normlar ve değerler insanın toplumda kendisini bir konuma yerleştirebilmesinin ve sosyo-kültürel ortama uyum sağlayarak iletişim kurulabilmesinin en önemli yardımcılarıdır. Böylece normlar ve değerler sayesinde insanlar ve kitleler arası iletişimde toplumu bütünleştirici bir etkileşim sağlanabilir.

İslam'a göre, insanlık, evrensel olarak tek ümmettir. Kur'an insanların tek hücreden yaratılıp çoğaltıldığını ve farklı milletler, zümreler, toplumlar gibi oluşumlar halinde yaratılmış olmalarını, birbirleriyle bütünleşerek iletişim düzeni içinde hayat sürmeleri için bir hikmet olarak görmektedir.²⁴

İnsanlar arası iletişim çok yönlülük esasına dayanır. İslam, bir hücreden yaratılan insanlık âlemini bir bütün olarak değerlendirir ve bu bütünüün parçaları arasındaki sürekli iletişimi de "teâruf"²⁵ (tanışma/bilişme) olarak isimlendirir. İnsanlar arası iletişimi

a. İnsanın kişisel iletişimi

¹⁹ Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1994), 13.

²⁰ Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, 20.

²¹ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati* (İstanbul: Sistem Yayınları, 1994), 23.

²² Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995), 13.

²³ Orhan Gökçe, *İletişim Bilimi Giriş* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1993), 107.

²⁴ Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 14.

²⁵ Muhammed İbn Cerir Ebû Ca'fer Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000), 22/312.

- b. Gruplar arası iletişim
 - c. Toplumlararası iletişim
 - d. Uluslararası iletişim
- olarak dört gruba;
- a. İnsanın diğer insanlarla iletişimi
 - b. İnsan topluluklarıyla iletişimi
 - c. İnsanın diğer yaratıklarla iletişimi

olmak üzere üç kısma" ayırabiliriz.²⁶ Bu iletişimin çeşitliliği insan olarak hem kendimizle hem de etrafımızda bulunan insanlar, toplumlar ile iletişim halinde olduğumuzu göstermektedir. Kısacası yeryüzündeki canlı ve cansız varlıklar arasında bir iletişim korusu vardır ve biz insanlar bu iletişim ağının bir parçasını oluşturmaktayız. Bu sebeple Kur'an bize çevremizde gördüklerimiz hakkında "tefekkür" etmemizi önermektedir.²⁷ Bu tefekkür sayesinde insan kâinat ile birliğinin ve bütünlüğünün farkına varır.

İslam birbirleriyle olan ilişkileri açısından Müslümanları tek bir bedenin organları gibi görür.²⁸ Aralarındaki ilişkilerin samimiyet ve dürüstlük zemininde gelişmesini ve böylece bireyler ve toplumlar arasında yardımlaşma, işbirliği ve sosyal bir bütünlük tesis edilmesini sağlar.²⁹ Öte yandan İslam, yeryüzündeki tüm insanların bir asıldan yaratıldıklarını hatırlatarak bu zemini tüm insanlık ailesi için de oluşturur.³⁰ Ayrıca sadece insanlar arasında değil diğer varlıklarla olan ilişkilerinde de dikkat edilmesi gerekli hususlara işaret ederek bu ortak paydayı genişletir.³¹

2.1. Toplumsal Bütünleşmeye Katkıları Açısından İletişim

Kur'an iletişimin bazı ilkeleri ve vazgeçilmez özelliklerinin olması gerektiğini ortaya koyar. Bunun için iletişimin bazı nitelikleri olması gerektiğini vurgular.

2.1.1. Doğru ve Güzel Sözün Toplumsal Bütünleşmeye Etkisi

Muhataplardaki karşılıklı güven, iletişimi daha sağlıklı temeller üzerine oturtmak için önemli bir olgudur. Bu da görüşlerin rahatlıkla ve açık yüreklilikle paylaşılmasını sağlamıştır. Birbirleriyle iletişimleri sağlıklı bireylerin oluşturdukları toplumlar şüphesiz bütünlüğü daha iyi sağlamakta ve bu bütünleşme sonraki nesillere de sağlıklı bir şekilde aktarılabilir.

Kur'an, insanların işittikleri sözlerin en iyisini alıp, kabullenip kötüsünü atmanın müminlerin iyi vasıflarından olduğunu söyler. Çünkü böyle olan kimse temiz kalplidir ve

²⁶ Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 197-198.

²⁷ el-Bakara 2/219, Âl-i İmrân 3/190-191, el-En'âm 6/50, el-A'râf 7/176, Yûnus 10/24, er-Ra'd 13/3.

²⁸ Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 295-296.

²⁹ Ebu'l-A'lâ Mevdûdi, *Tefhîmü'l Kur'an*, 6/38.

³⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvûd (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001), 5/411.

³¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/102-103.

güzel sözü alır.³² Nitekim Allah, "Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah'ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır, asıl akıl sahipleri de onlardır."³³ buyurmuştur. İbn Abbas bu âyeti şu şekilde yorumlamıştır: "Kişi, bir toplulukla beraber oturur; oradaki iyi, güzel ve kötü sözleri dinler, ama sonunda, dinlediği şeylerin, en güzelini alır; diğerlerini ise terk eder."³⁴ Bu âyette diğer dikkat çeken nokta, muhatabın sözünü iyisi kötüsüyle saygı duyarak dinlemek sonra ayırt etmektir. Yani muhatabın sözüne değer ve kıymet vererek insanlar arasındaki iletişimde dinlemek fiilinin önemine vurgu yapılmaktadır. Böylece insan, iletişim anında diğer insanların sözlerini dinleyerek toplumsal iletişime katkıda bulunmuş olur.

Bireyin muhatabını dinlerken dikkat etmesi gereken odak nokta onun güzel sözleridir. Yani kişi bütün sözün içeriğinden kötü, işe yaramayan sözleri ayırt edip güzel söze odaklanmalıdır. "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti." "O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır."³⁵ âyetinde söz, ağaca benzetilmiştir. İnsanın yeryüzünde her zaman şahit olduğu ağaçlara bakarak sözün güzelliğinin tıpkı güzel meyveleri olan verimli ağaçlar gibi olduğuna vurgu yapılmıştır.³⁶

Mevdûdî bunu şu şekilde açıklamaktadır: "‘Kelime-i Tayyibe’ öyle verimli ve kesin bir kelimedir ki, bu temel üzerine kendi hayatını ve diğer bütün düzenini bina eden kişi ve millet meyvesini yiyebilir. Bu öylesine sihirlî bir sözdür ki, bununla fikirde netlik, tabiat ve huyda sükûnet, mizaçta ılımlılık, karakterde sağlamlık, ahlakta güzellik, ruhta letafet, davranışlarda sevimlilik, muamelelerde doğruluk ve dürüstlük, vaatlerde sağlamlık, sosyal ilişkilerde sağlıklı iletişim, medeniyette fazilet, kültürde denge, ekonomide adalet ve eşitlik, siyasette dürüstlük, savaşta efendilik, barışta içtenlik ve anlaşmalarda güven yaratır."³⁷

Kur'an, sosyal hayatın ve insan ilişkilerinin sağlam ve düzenli bir yapıya sahip olabilmesi için insanla ilgili hiçbir alanı boş bırakmadan her türlü olaya örnek vermiş ve her türlü probleme çözüm üretmiştir. İnsanlar arası ilişkinin en temel yapı taşını oluşturan insan sözlerinin niteliğine dair ayrıntılı bilgiler vermiştir.

İnsanın ağzından çıkan her söz, bir ağaç gibidir. Bazı sözler; kökü sağlam, verimi güzel ve canlılara fayda verecek özellikteki dalları gökyüzüne yükselmiş "kökü sağlam" ihtiyaslı bir ağaca, bazısı ise kökü çürük, yerinde duramayan, verimi olmayan ve yıkılması kaçınılmaz bir son olacak "ağaca" benzetilmiştir. İnsan diğer insanlarla doğru ve güzel bir söz ile ilişkiler kurarak, tıpkı kökü sağlam bir ağaç gibi toplumda güven ve sarsılmaz bir birlik şuuru oluşturabilir.³⁸

Ağzımızdan çıkan her doğru ve güzel söz, aslında toprağa atacağımız bir tohum gibidir. Bu tohum bize kökü sapasağlam, dalları göklere uzanmış, heybetli bir duruşa sahip, çevresine meyvesiyle, gölgesiyle, yeşilliğiyle huzur ve fayda sağlayan bir ağaca

³² Kutub, *Fî zilâli 'l-Kur'ân*, 12/444.

³³ ez-Zümer 39/18.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 26/437-438.

³⁵ İbrâhîm 14/24-26.

³⁶ Kutub, *Fî zilâli 'l-Kur'ân*, 9/53-54.

³⁷ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü 'l Kur'an*, 2/542.

³⁸ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 19/89-92.

dönüşür.³⁹ Tıpkı bu ağaç gibi iletişim anında söylenen her söz de sağlıklı ve sağlam ilişkiler meydana getirir. Bu şekilde toplumun bireyleri bu güzel sözler etrafında birleşip insanlık ağacının dallarını oluşturarak sosyal iletişim ağı oluşturmuş olur. Ve bu insanlık ağacının dalları semaya yani Rablerine uzanan bir yüksek mertebeye doğru uzanır. Güzel bir ağaç, Rabbinin izniyle meyvelerini verir ve insanlar için faydalı olur.⁴⁰ İnsanın iletişim halindeki tavırları, davranışları ve sözleri de faydalı meyveler gibidir. Çünkü muhatabına faydalı mesajları iletmenin yolu da iletişimin niteliğine bağlıdır.

Yumuşak, güzel, doğru bir söz ve uygun bir üslup ile toplumda barıştıracı ve bütünleştirici iletişim sağlamak mümkündür. *“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir. O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.”*⁴¹ âyetin de insan psikolojisine uygun olan bir iletişim yöntemi tavsiye edilmektedir. Samimi bir davranış ile güler yüzle, güzel sözle ve tatlı dil ile sağlıklı bir iletişim kurulması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Çünkü kaba ve sert bir davranış, kırıcı ve incitici sözler soğutur, kaçıır, nefret uyandırır ve toplumda bütünleştirici bir iletişime engel teşkil eder.⁴²

İnsanlara samimi, saygılı, iyi niyet göstererek ve hoşgörü ile yaklaşmak Müslümanın özelliklerindedir. Nitekim Hz. Peygamber *“Ya Rabbi! Kim ümmetimin herhangi bir işini üzerine alır da onlara yumuşaklık ve güzellikle davranırsa sen de ona güzellik ve rıfkla muamele et”*⁴³ şeklinde dua ederek buna dikkat çekmektedir. *“Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, mü'minlere karşı şefkat ve merhamet doludur.”*⁴⁴ âyetinde iletişim kurulan toplumun ilişkiler yönünden örf ve âdetlerine dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber de hitap ettiği toplumuyla güven ve merhamet duygusu ile iletişim kurmuştur.⁴⁵ Hz. Peygamberin iletişim yöntemi bu açıdan sosyal bütünleşmeyi sağlamada etkili olmuştur. Çünkü insanlar kendi toplumu içinden olan insanlara karşı daha hızlı güven hisseder ve güçlü bir bağ kurabilirler.

İslam dinine göre, iletişimde dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de söze sadık kalmaktır. Bu davranış ile iletişim kurmak ilişkilerin daha kuvvetli ve güçlü olmasını sağlar. *“Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp, zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takva sahipleri bunlardır.”*⁴⁶ âyetinde erdemli insanların özelliklerine dikkat çekilmiştir. Âyete göre, “sözünde durmak” eylemi Allah katında bir ibadet olarak kabul edilmiş ve nasıl ki namaz ve zekât

³⁹ İbrahim 14/24. (burada temsili bir anlatım söz konusudur.)

⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 16/567.

⁴¹ en-Nahl 16/125.

⁴² Ahmed Önkal, *Resulullah'ın Dâvet Metodu*, 265-266.

⁴³ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İmaret” 19.

⁴⁴ et-Tevbe 9/128.

⁴⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2653-2654.

⁴⁶ el-Bakara 2/177.

uygulanması gereken ibadetler ise “sözünde durmak” eylemi de bir erdem ve ahlak olarak görülmüştür.

2.1.3. Kardeşlik Projesinin Toplumsal Bütünleşmeye Katkıları

İslam dininin temel kaynaklarını Kur'an ve sünnet oluşturur. İslam medeniyeti, Kur'an'ın inanç esasları ve Hz. Peygamber'in örnek uygulamaları ile inşa edilmiştir. Ümmet içinde tesis edilecek olan sosyal bütünleşme de ancak Allah'ın kitabı ve peygamberin hayatında uyguladığı yöntemler ile olmalıdır. Bu bağlamda Müslümanlar arası iletişim ve etkileşim için İslam kültürüne uygun bir ümmet olma bilinci ve kardeşlik projesi ortaya koyulmuştur.

Hucurât sûresi, genel itibariyle insan ilişkilerini düzenleme ve toplumda uyum oluşturmak amacı ile bazı uyarılar içermektedir. Aynı zamanda ahlaki prensipler bağlamında insanın karakter inşası için insanın ve insanlığın değerini öne çıkararak ahlak ve edebe dair etik ilkeler sunmaktadır. “Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.”⁴⁷ âyetinde mü'minlerin sadece kardeş olmalarının ve Müslüman bir toplum için evrensel bir kardeşlik bağı oluşturmanın önemine vurgu yapmaktadır.⁴⁸ Bu ifade bütün Müslümanların ilişkilerinde bu bağı korumanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Mü'minleri kardeşlikle vasıflandıran bu ifade, ümmetin dayanışma ve birbirleriyle olan iletişimini sağlam temeller üzerine kurulmasına atıf yapmaktadır.⁴⁹ Nitekim “İşte sizin bu ümmetiniz (Tevhid ve İslam milleti) tek bir ümmettir. Rabbiniz de benim, öyleyse yalnız bana kulluk edin”⁵⁰ ayeti tam da bu ümmetin dayanışma ve yardımlaşma ile birlik içerisinde olmasına işaret ederek ümmeti tek bir toplum olarak nitelendirmektedir.⁵¹

Din kardeşliği, insanları kan bağından, etnik kökenden, coğrafi sınırlar ve sınıfsal bağlardan öte sevgi ve kardeşlik bağı ile birlik ve bütünlük sağlamaya davet etmektedir. Yani nesepte değil de dinde ve haklarının korunmasında birbirlerinin kardeşi olma vasfı ile vasıflandırmaktadır. Çünkü kan bağından oluşan kardeşlik din ayrılığı halinde kesintiye uğrarken, din kardeşliği ise neseplerin farklılığı sebebiyle kesintiye uğramayacak kadar evrensel bir kardeşliktir.⁵²

Hz. Peygamber “Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermeye, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.”⁵³ buyurarak din kardeşliğinin ne anlama geldiğine dikkat çekmiş ve Müslümanların dertleriyle dertlenmenin ve bunlara çözüm bulma gayretinde olarak ümmetin birliğini sağlamak ancak bu kardeşlik ile mümkün olacağını vurgulamıştır.⁵⁴

⁴⁷ el-Hucurât 49/10.

⁴⁸ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l Kur'an*, 6/23.

⁴⁹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 13/497-498.

⁵⁰ el-Enbiyâ 21/92.

⁵¹ Kurtubî, *Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 11/338.

⁵² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3370; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/107.

⁵³ Buhâri, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Edeb” 27; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Birr” 66.

⁵⁴ Muhammed b. Ali Muhammed Abduh-Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-âmme lil-kitâb, 1990), 10/95.

Müslümanları tevhit çatısı altında toplayan ve hayat yoldaşlığına çağıran âyetler ve hadisler birliğe ve bütünlüğe çağrı yapar. İslam medeniyetini oluşturan temel prensip vahdet yani birliktir.⁵⁵ Bu husus ilk peygamberden başlayarak tüm peygamberlerin çağrıda bulunduğu Tevhit ilkesidir.⁵⁶ Tevhit akidesini bizlere gösteren en iyi örneklerden biri, kulların ibadet halinde yeryüzünün neresinde olursa olsun, hangi milletten olursa olsun, hangi mezhebe bağlı olursa olsun yöneleceğin yerin Kâbe olmasıdır.

Her birey aslında ayrı bir âlemdir. Çünkü dünyada ne kadar insan varsa o kadar farklı yaşam ve hayat felsefesi vardır. Her insan dünyaya kendi tecrübe ve bakış açısıyla bakar. Bu kadar farklı bakış açıları ise, ancak eşsiz bir değerlendirme ile Allah'ın koymuş olduğu tevhit ilkesi ile bir araya getirilebilir.⁵⁷ Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Allah'ın ipine sınımsız sarılın, sakın dağılmayın. Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın. Siz birbirinize düşman iken sizin kalplerinizi birleştirdi. Onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz ateşten bir uçurumun kenarında idiniz, sizi oradan çekip çıkardı."*⁵⁸

*"Mü'minlerin gönüllerini birleştiren O'dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti. O izzet ve hikmet sahibidir."*⁵⁹ Bu âyetler bizlere gösteriyor ki; Müslümanların birliği ve bütünleşmesi ancak Allah'ın ipine sarılmak, Müslümanlar arasında sevgi ve muhabbet ile kurulan bir iletişimle mümkün olmaktadır.⁶⁰ Çünkü cemaat halinde birliktelik ve bütünlük ile kurulan iletişim ümmetin selameti için bir rahmettir.⁶¹

Tevhit akidesini ve ümmetin birliğini Seyyid Kutub (ö. 1966) şu şekilde değerlendirmiştir. *"Tevhit akidesi ile oluşan ümmet birliği bizlere en büyük nimetlerdendir. Bu nimete kavuşmanın yolu ise, yüreklerde bulunan imandan geçmektedir. Bu öyle bir imandır ki, dünyanın bütün servetlerini yıkıp geçmektedir. Kur'an, duyguların ve bağların kaynağı olan "kalbe" dayanmakta, "aranızı uzlaştırdı" demeyip, "kalplerinizi uzlaştırdı" demek suretiyle derin noktalara nüfuz etmektedir. Böylece kalpleri, Allah'ın misakı, ahdi ve eli altında görünümüyle tasvir etmektedir. Ayrıca içinde buldukları durumu resmederek canlı ve beraberinde kalpleri süsleyen hareket halindeki bir sahne şeklinde gözler önüne sermektedir."*⁶²

Toplumların milletlere ve gruplara ayrılması, ayrışmayı ve parçalanmayı destekleyen bir durumun ötesinde insanlık ailesine mensup olarak birliği sağlayabilmenin gereğidir.⁶³ Çünkü her şey zıttı ile var olur.⁶⁴ Farklılığın olması aslında bütünleşmenin gerçekleşebilmesi içindir.

⁵⁵ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l Kur'an*, 3/302.

⁵⁶ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 10/170-174.

⁵⁷ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı-Meal-Tefsir*, 2/663.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/103.

⁵⁹ el-Enfâl 8/63.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 15/502.

⁶¹ Kurtubî, *Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 4/164.

⁶² Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 7/383.

⁶³ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı-Meal-Tefsir*, 3/1057-1058.

⁶⁴ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 10.

Toplumlar ve insanlar arasında uzlaşma ancak sevgi ve hoşgörü ile olur. Bu sevginin tohumu ise, kalbe Allah tarafından ekilmiştir.⁶⁵ Nitekim insan toplumsallaşmak için iletişime ihtiyaç duyduğu gibi iletişimde gönüller arasındaki uzlaşmayla mümkün olur. Çünkü insan, iletişim kurduğu kişiler ve toplumlarda huzuru ve sükûneti hissetmek ister. Bu ancak "biz olma şuuruna" ulaşmakla sağlanabilir. Böyle bir toplumda da sosyal bir ahenk, işbirliği ve dayanışma ortaya çıkar.⁶⁶

Ümmet içinde toplumsal dayanışmanın bozulduğu ve iletişimin kesildiği durumlarda bizleri bekleyen olumsuz durumu Allah şöyle ifade etmiştir. "*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır.*"⁶⁷ Ayrılığa düşmenin sonucu Müslümanlar için azaptır. Burada tehlikeli olan ayrılık, görüş farklılığı değil, bu farklılıkların inanç birliğini parçalamasına sebep olmasıdır.⁶⁸ Müslümanlar arasında tesis edilmeye çalışılan bu kardeşliği Hz. Peygamber "*Müslüman Müslümanın kardeşidir. O, kardeşine zulmetmez, onu sahipsiz bırakmaz. Kim kardeşinin ihtiyacına koşacak olursa Allah da onun ihtiyacını giderir. Kim Müslüman kardeşinin bir sıkıntısını giderecek olursa Allah da onun kıyamet gününün sıkıntılarında bir sıkıntısını gidermiş olur. Kim bir Müslümanın kusurunu örterse Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter.*"⁶⁹ diyerek açıklamaktadır.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret eder etmez ilk uygulamalarından biri, kardeşlik projesidir.⁷⁰ Bu kardeşlik ilkesi, hem Muhacirleri hem de Medine'de bulunan Ensarı tek ümmet halinde bir araya getirmiştir. Böylece mülteciler ile yerli halkın arasındaki farklılıklar, ayrılık meydana getirici olmaktan çıkmış ve toplumsal bütünlüğü sağlamıştır.⁷¹ İslam dini, ümmet kardeşliğini kan bağı ile oluşan kardeşliğin önüne geçirmiştir. Bunun nedeni ise, din araya girdiği takdirde, kan bağından kaynaklı kardeşlik kesintiye uğramasına rağmen, kan bağı ile oluşan kardeşlik araya girdiğinde din kardeşliği hiçbir şekilde kesintiye uğramamasıdır.⁷²

Bedir savaşında akrabalar ve aralarında kan bağı bulunan kişiler birbirlerine karşı savaşmıştır. Bu savaşta, iman kardeşliği kan kardeşliğine tercih edilmiştir. Bu açıdan Hz. Peygamber'in oluşturduğu Medine toplumu ümmetin birliğini hayata geçirmiş en mükemmel örneği bize sunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber kardeşlik projesinin özünü "*İster zalim olsun, ister mazlum olsun din kardeşine yardım et.*" şeklinde açıklamış ve bunun üzerine ashaptan biri şöyle bir soru yönelmiştir: "*Ya Resûlallah! Mazlumunu mazlum olduğu için yardım edelim, ya zalime nasıl yardım da bulunalım?*" Allah Resulü ona şu şekilde cevap vermiştir: "*Onu zulümden alıkoyarsın, bu ona yardımda bulunmandır.*" sözleriyle karşılık vermiştir.⁷³ Hz. Peygamber din kardeşinin kötü işlere bulaşsa bile ilişkiyi kesmemeyi ve onu mümkün mertebe düştüğü hatalı tutumlarından vazgeçirmeye çalışmayı tavsiye etmektedir. "*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun.*

⁶⁵ el-Hucürât 49/7-8.

⁶⁶ Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, 155.

⁶⁷ Âl-i İmran 3/105.

⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 7/92.

⁶⁹ Buhâri, *el-Câmiu's-Sahih*, "Nikah" 45, "Edeb" 57, 58, "Feraiz" 2.

⁷⁰ Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 181.

⁷¹ Muhammed Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 59.

⁷² Kurtubî, *Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 16/322-323.

⁷³ Buhâri, *el-Câmiu's-Sahih*, "Mezalim" 3, "İkrah" 7.

İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."⁷⁴ âyetinde buna işaret edilmekte ve ümmet içindeki otokontrol sistemi uhuvvetin bir gereği olarak ortaya konulmaktadır.

Ümmetin birliği ve bütünlüğünü koruyacak, kendilerine ve ümmete zarar verecek durumlardan sakındıracak bir sosyal kontrol mekanizması oluşturulması gerekmektedir. Sosyal kontrol da, ümmetin içinde bulunan iyiliği "emr", kötülükten "nehy" görevini yerine getirecek bir toplulukla mümkündür. Ümmet içinde sağlanan bütünleşmenin önemini yansıtan düşünür Garaudy: "İslam dünyasında çöküş, imanın sosyal boyutunu (toplumsallaşmadığı) kaybettiği zaman başlamıştır." demektedir.⁷⁵

Ümmetin parçalanıp bölünmesi hakkında Allah, el-En'âm sûresi 7/159. âyetinde şöyle buyurmaktadır. "Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alakan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecek." Kur'ân, toplumların birlik ve beraberliğinin önemini vurgulamakta ve bu hususta ayrılığa düşenlerin ümmetten uzaklaşmış olacakları uyarısında bulunmaktadır. Mü'minlerin kardeş olduğunu vurgulayan ve ayrışmaya sebep olacak sıkıntılı bir durum karşısında Hucürât sûresi 49/10. Âyette "kardeşlerin arasını düzeltin" buyurarak birliğe zarar verecek durumların önüne nasıl geçileceğini söylemektedir.

Ümmet olarak kardeşlik, İslam dinine gönülden bağlı olan bireyleri evrensel aileye dâhil etmektir. Bu evrensel ailede ortaya çıkan anlaşmazlıkların giderilmesi ve birliğin dağılmasını önlemek amacı ile yukarıda bahsedilen âyetle barış ortamının tesis edilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamber bir hadisinde "İnsanların arasını bulmak için hayırlı haber götüren veya hayırlı söz söyleyen kimse yalancı sayılmaz."⁷⁶ buyurmuş ve âyetin pratiğe geçirilmesi noktasında Müslümanların önünü açmış ve tavsiyede bulunmuştur. Diğer bir hadiste de "İnsanın her bir eklemi için her Allah'ın günü sadaka vermek gerekir. İki kişinin arasını bulmakta bir sadakadır."⁷⁷ buyurarak insanlar arası ilişkilerde oluşan olumsuz durumların düzeltilmesi her gün verilmesi gereken bir sadaka olarak nitelendirilmiştir. Kur'an'ın sunmuş olduğu toplumsal bütünleşmenin gerçek anlamda hayata geçirilebilmesi için iletişim yönüyle insanların toleranslı bir tavra sahip olması ve aralarında bir dayanışma kurulması gereklidir. Bu nedenle insan yaşadığı topluma karşı sorumluluk sahibi olmalıdır. Ayrıca Kur'ân, birliğe ve beraberliğe zarar verecek her türlü tehlikeye yerinde önlemler alarak ayrışmanın önüne geçmeyi tavsiye etmektedir.

2.1.4. İletişimi Başlatması Açısından Selamlaşma

Kur'an'ın insanlar arası etkileşimi belirgin hale getiren ve iletişime yeni bir boyut kazandıran selamlaşma ilkesinin, toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında büyük etkisi vardır. Peygamberimizin Medine'ye hicretlerinin ilk günlerinde yaygınlaştırarak oluşturmaya çalıştığı selam ahlakının, Müslümanlar arasında güçlü bir bağ oluşturmada,

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/104.

⁷⁵ Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, 56.

⁷⁶ Buhâri, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Sulh" 2; Müslim, "Birr" 101.

⁷⁷ Buhâri, *el-Sahîh*, "Sulh" 11; Müslim, "Zekât" 56.

sevgiyi ve hoşgörüyü yaymada ve fertleri topluma kazandırmada etkileri büyük olmuştur.⁷⁸

“Size bir selam verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin...”⁷⁹ âyetinde selam almanın adabına değinilmiştir. Bu âyete göre muhataba verilecek tepkinin ölçüsü o kadar ince anlatılmıştır ki dengi ya da daha güzeli bir selam ile karşılık vermek gerekir. Bu tavrın muhataba verilen değeri hissettirmede önemi açıktır. Nitekim Peygamberimiz: “Sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız takdirde, birbirinizi sevmiş olacağınız bir şeyi göstereyim mi? Aranızda selamı yayın.” buyurmuştur.⁸⁰

Selam, her millet için farklı şekillerde tezahür eden bir iletişim aracıdır. Mesela, Hristiyanların selamı, elini ağzına koymak; Yahudilerin birbirine selamı, parmaklarla işaret etmek; Mecusilerin selamı, eğilme; Arapların birbirine selamı ise “Allah ömürler versin” demek, şeklindedir.⁸¹ Müslümanlar da birbirlerine “Allah’ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun” şeklinde selam vermektedir.⁸² Hz. Peygamber de selamın yayılması, barışın ve kardeşliğin tesisi için birçok tavsiyelerde bulunmuştur. Çünkü Kur’an, yeryüzünde barış ve huzur içinde adil bir şekilde yaşanabilir bir toplum düzeni inşa etmeyi gaye edinmiştir.⁸³

Toplumlarda sözlü iletişimin yanı sıra sözsüz iletişim de vardır. Fertler ve toplumlar arasında iletişimin önemli bir yönünü de bu sözsüz iletişim oluşturur.⁸⁴ İnsanlar birbirlerine gülümseyerek, el işaretleriyle ve birçok farklı sembol ile selam vermektedir.

Hz. Peygamber’in, Müslüman olsun olmasın genel olarak insanlara karşı tavrı nezaket ve saygı çerçevesinde olmuştur. Özellikle de sözsüz iletişime ve hoşgörüye örneklik teşkil eden olay şu şekildedir: “Hanife kabilesi reislerinden Sümâme b. Üsâl’i, Hz. Peygamber hicretinden evvel Mekke’ye geldiğinde İslam’a davet etmiştir. Sümâme “Şayet bunu bir daha tekrar edersen seni öldürürüm.” şeklinde sert cevap vermiştir. Medine’ye hicretten sonra, Hz. Peygamber’in huzuruna bir kişi onu yakalayıp getirmiş, Hz. Peygamber de onun mescitte tutulmasını ve kendisine iyi davranılmasını emretmiştir. Hz. Peygamber, namaz için mescide çıkıp da onun yanından geçerken onu İslam’a davet etmiş ve ne düşündüğünü sormuştur. Üçüncü davetinde Sümâme’den olumsuz cevap alınca, karşılıksız serbest bırakılmasını emretmiştir. Serbest bırakılan Sümâme kısa süre sonra abdest almış halde geri gelmiş ve “Şimdiye kadar sen benim nazarımda dünyanın en nefret edilecek adamı idin. Fakat şu anda her şeyden çok sana hayranım. Bu vakte kadar İslam’dan tiksindiğim kadar hiçbir şeyden tiksini memiştim. Fakat şimdi İslam’ın kurbanı olayım.”⁸⁵ diyerek Müslüman olmuştur.” Bu olayda iletişimde mekânın, ortamın manevi atmosferinin, Müslümanların tavır ve davranış biçimlerinin etkisinin önemi görülmektedir.

⁷⁸ Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’an*, 3/368.

⁷⁹ en-Nisâ 4/86.

⁸⁰ Ebü’l-Huseyn Müslim b. Haccâc Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (Beyrut, 1375), “İman” 93; Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Mısır, 1975), “Kıyamet” 56.

⁸¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 1408-1409.

⁸² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 10/163.

⁸³ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, çev. Alpaslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996), 37.

⁸⁴ Anthony Giddens - Philip W. Suttan, *Sosyoloji*, çev. Metin Şenol (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016), 312.

⁸⁵ İzzüddin İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1994), 1/294; Şemseddîn ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* (Kahire: Dâru’l-hadîs, 2006), 2/14; Ahmet Önkâl, *Resulullah’ın Davet Metodu* (Konya: Esra Yayınları, 1990), 268-269.

Hız. Peygamber Medine'ye hicret eder etmez mescidi inşa etmiştir. Bu mescit bir ibadethane, ordu karargâh, eğitim merkezi, kimsesizlerin sığındığı bir yuva ve en önemlisi de esirlerin tutulduğu bir ıslah evi niteliğindedir.⁸⁶ Sümâme'nin olayında olduğu gibi mescidin nitelikli konumu ve mescidin içindeki ortam, İslam'ın yayılmasında iletişimin en önemli faktörü olarak yer almıştır.

İletişimde jest, mimikler, insanın hal ve hareketleri oldukça önemlidir. "Gurura kapılarak insanlara burun kıvrırma, ortalıkta çalın satarak yürüme; unutmaya ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmeyiz. Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkinini eşeğin anırmasıdır."⁸⁷ âyeti iletişimde ölçülü bir şekilde muhabata karşı hoşgörü ve saygı içerisinde davranmamızı bize öğretmektedir. Ayrıca "Rahmânın kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, "selâm" deyip geçen kullardır."⁸⁸ Kendilerine karşı herhangi olumsuz bir tavır sergilendiğinde, "selâm" derler" ifadesi, "Sizin yaptığınıza karşılık size selam verip, size bulaşmayız" anlamındadır.⁸⁹ Aynı zamanda selam kelimesinin kullanılması yumuşak sözlerle karşılık verirler⁹⁰ ve selamle neticelenecek söz söyler ve toplumun huzurunu bozacak tavır halinde olmazlar, anlamındadır.

İnsanın iletişim anında tüm hali, konuşması, konuşma şekli, mimikleri, giyim tarzı, duruşu, bakışları, yürüyüşü, toplumsal kimliği vb. durumları muhabata etkileyen mesajlar niteliğindedir. Bu sebeple İslam, insanın iletişim halinde olduğu toplum içindeki duruşunu inşa etmeyi amaçlamıştır. Toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirecek ilk adım insanların iletişiminden geçmektedir. İnsanın birey olarak kişisel bütünlüğünü sağladıktan sonra diğer kişilerle iletişim bütünlüğünü sağlaması daha kolay ve sağlam olacaktır. Birey kendi kişilik bütünlüğünü sağlamalıdır ki, diğer insanları anlayabilsin ve saygı duyabilsin. Çünkü kişiliğin oluşmadığı toplumlarda denge kurulamaz. İ'tidâl üzere hareket edilemez ve dolayısıyla iyi ilişkiler kurulamaz.⁹¹ Sağlıklı ilişki kurulamayan toplumlarda birbirini anlamayan, saygı duymayan bireyler vurdumduymaz tavırlar içinde olup toplumda kargaşa meydana getirir. Kargaşanın hâkim olduğu toplumlarda bütünleşmeden de söz edilemez.

2.1.4. Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlamada Birlikte Karar Verebilme Mekanizmasını Oluşturma/İstişare

İnsanlar ve toplumlar belirli kararlar alabilmek için dayanışmaya ve fikir alışverişine ihtiyaç duyarlar. Kelime olarak istişare "danışma, görüş alışverişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme"⁹² anlamında şûrâ kökünden gelmektedir. İslâmî literatür de ise yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının görev alanlarına giren işler hakkında ilgililere danışıp onların fikirleri göz önünde bulundurmasını ifade eder. Bir mesele

⁸⁶ Ahmet Önkâl, "Cami- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi" (Erişim 21 Kasım 2020).

⁸⁷ Lokmân 31/18-19.

⁸⁸ el-Furkân 25/63.

⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/480-481.

⁹⁰ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 10/562.

⁹¹ Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, 103-104.

⁹² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 4/437.

hakkında isabetli karara varabilmek amacıyla kişilerin fikirlerinin açığa çıkmasını sağlamaktan ibaret olduğu dikkate alındığında⁹³ istişare, toplumdaki bireylerin ve yöneticilerin özgür bir biçimde birbirleriyle olan iletişime fırsat sunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de istişare hakkında müstakil bir sûre bulunmaktadır. Allah Teâla bu bahse geçen Şûrâ suresinde, *"Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarındaki danışma ile yürür."*⁹⁴ buyurmaktadır. Müslüman toplumların aralarında dayanışma, birlik, bütünlük ve danışma/istişare ile darmadağınık değil, toplanıp karar verme durumunda sözü bir hale getirilmeleri için bir çağrıdır.⁹⁵ Şûrâ, zaten *"teşâvür"* yani birbirinin görüşünü almak demek olup, Kur'an'a muhatap olan toplumun bir tek toplum (ümme) halinde bir arada bulup bütünlük oluşturmasını istemektedir.⁹⁶

Peygamberin hayatı, istişareyi hayata geçirme nasıl geçirebiliriz, sorusuna cevaplarla doludur. Mesela Bedir savaşı öncesi el-Hubab adında bir sahabe peygamberimize gelerek görüşünü şöyle ifade etmiştir. *"Ya Resulallah! Bizi bu mevziye yerleştirmen ilahi vahiyle ise, diyeceğimiz yok; ama vahiy değil de bir görüş ise, biliniz ki burası savaş mevzii olarak uygun değil! Onun için münasip görürseniz, suya yakın bir yerde mevizelerimizi kuralım ve kuyudan çıkaracağımız suyla dolduracağımız bir havuz yapalım ki, savaş sırasında kuyudan su çekme derdi olmasın, bu havuzdan içelim, savaşmaya devam edelim."* demiş, Hz. Peygamber de bu genç sahabinin görüşüne uymuştur.⁹⁷ İstişarenin en güzel örneğini sergileyen bu hadise, Hz. Peygamber'in her durum ve şartta bireylerle fikir alış-verişi yapabilecek bir pozisyonda olduğunu göstermektedir. İşin ehli olan kişilerle istişare etmenin önemine vurgu yapan bu örnek, istişare sonucunda peygamberimizin şahsi görüşünden vazgeçebildiğini,⁹⁸ ashabının görüşlerini almaktan geri durmadığını göstermektedir. Aynı zamanda ashabına istişare etme noktasında o kadar güven vermiştir ki, arkadaşları Hz. Peygamber'e görüşünün vahiy kaynaklı olup olmadığını sorabilecek cesareti bulabilmiştir.

İslam, toplumsal düzeni tesis etme konusunda tamamen donuk kalıplardan oluşmaz. Sosyal çevrede, siyasette, ekonomide, yargıda ve idarede birçok alanda tartışılmaz kurallardan ibaret değildir. Toplumsal konularda şura ilkesinin uygulanış amacı, bu temel özelliğin etrafında toplanarak hayatın içinde yürürlüğe konulmak üzere her toplumun ve çağın koşullarına bırakılmıştır.⁹⁹

*"Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile. İş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven."*¹⁰⁰ Uhud savaşından sonra inen bu âyette Allah, sonuç ne olursa olsun, zarar ne derece büyük olursa olsun, ümmette ayrışma tehlikesi olsa

⁹³ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-ilm, 1412), 470.

⁹⁴ eş-Şûrâ, 42/38.

⁹⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 6: 4248.

⁹⁶ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı-Meal-Tefsir*, çev. Cahid Koytak - Ahmed Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 992.

⁹⁷ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994), 1/665; İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 232.

⁹⁸ Bahaüddin Varol (ed.), "Hz. Peygamber'in Tebliğ Yöntemi", *Prof. Dr. Ahmet Önkâl Kitabı* (Konya: NEÜ Yayınları, 2020), 524.

⁹⁹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 13/136-137.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân 3/159.

bile “şûra” ilkesinin uygulanmasının gerekli olduğunu bizlere açık ve net göstermektedir.¹⁰¹

İslam’ın şûrâya büyük önem atfetmesindeki amaç, uzlaşma ve dayanışma yoluyla müslümanların bireysel olarak birbirleriyle ayrıca ümmetin kendi içinde ve diğer toplumlarla iletişim halinde bir bütünlük ve düzen oluşturmasıdır. “İş hakkında onlara danış”¹⁰² demek “onların arasında bir hâdise meydana geldiğinde, bir araya gelmeli ve karşılıklı görüş alışverişinde bulunmalısın.” demektir ki, Allah, böyle davrananları övmüştür.¹⁰³

İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240) “İstişare cemaat için bir ülfet, akılların derinliklerini ölçmek için bir alet, doğruya ulaşmaya sebeptir. Bir toplum istişare edecek olursa, mutlaka doğruya iletilirler.”¹⁰⁴ demek suretiyle istişare etmenin önemine vurgu yaparak teşvik etmiştir. Şûra, esasen farklı görüşlere dayanır. İstişare eden kişi de bu farklı görüşler üzerinde düşünüp kendisi için uygun olan en iyi görüşe karar vermek için çalışır. Nihayetinde bir karara ulaşıncı Allah’a tevekkül ederek onu uygulamaya koyar.¹⁰⁵ İstişare sonucu verilen bir karar için Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’e Allah Resûlü şöyle buyurmuştur. “Siz bir danışmada fikir birliğine varırsanız ben size aykırı hareket etmem.”¹⁰⁶ Resûlullah, bu sözü ile istişare sonucu alınan kararların önemine dikkat çekmiştir.

Bireysel, aile içinde, devlet yönetiminde ve toplumlar arasında iletişim İslam’a göre istişare ile yapılır. Bu yöntemle yapılan her iletişim aslında muhatabın görüşüne değer verildiğini, saygı duyulduğunu, hoşgörü ahlâkının ve yaşamın getirdiği bir birliktelik şuurunun yansımasıdır. İnsanlar ve toplumlar arası kurulan bu iletişim, bir sosyal bütünleşme senfonisine dönüşen mükemmel bir olaydır.

2.1.5. Diğer Din Mensuplarıyla İletişim

İslam’ın evrensel olma özelliği, Müslümanların diğer dinlere mensup olan bireylerle ve milletlerle iyi ilişkiler kurmasını gerektirmektedir.¹⁰⁷ İslam, bireyler ve milletler arasında tesis edilecek olan bütünleşmenin adalet ile gerçekleşeceğine vurgu yapmıştır. Bu sosyal adaleti ikame edecek olan temel esasları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Mutlak vicdan özgürlüğü
2. İnsani eşitlik
3. Sağlam ve güvenilir sosyal dayanışma.¹⁰⁸

¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/159.

¹⁰² Âl-i İmrân 3/159.

¹⁰³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 9/408-410.

¹⁰⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’an* (Kahire: Dâru’l-kütübi’l-Mısriyye, 1964), 16/37.

¹⁰⁵ Kurtubî, *Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’an*, 4/248-252.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/227.

¹⁰⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 348.

¹⁰⁸ Seyyid Kutub, *İslam’da Sosyal Adalet*, çev. Harun Ünsal (İstanbul: Beka Yayınları, ts.), 63.

Yukarıda zikrettiğimiz adaleti hâkim kılacak olan değerlerin toplumda birliği ve bütünlüğü tesis edilmesi için milletlerarası ilişkilerin kurulması büyük önem arz etmektedir.¹⁰⁹ Çünkü Kur'an'da bu konuda şöyle buyurur. "O'nun kanıtlarının biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır."¹¹⁰ Göklerin ve yerin ayet oluşturması ile insanlar arasındaki dil ve renk farklılıklarının bağlantısı şöyle açıklanabilir: İnsanoğlunun yaratılış aşamaları aynı olmasına rağmen görülen dil ve renk farklılıkları yeryüzündeki atmosfer ve ortam farklılıklarıyla bağlantılıdır.¹¹¹

İnsanlar ve toplumlar arasında bulunan farklılıklarının Allah'ın ayetlerinden oluşu, tanışıp kaynaşma sebebi olması bizler için ibret vesikası ve iletişim kurmak için bir amaçtır. Bu farklılık yanında yeryüzünde bulunan bölgelerin iklimlerinin de farklılıklar oluşturması birer ayettir. Yeryüzündeki coğrafyaların iklimlerinin farklılık arz etmesi aynı zamanda insanları ihtiyacını giderecek olan nimetlerin farklılıklarında içerir. Bir bölge petrol yönünden zengin ancak meyve ve sebze yönünden kısıtlıdır. Yine bazı bölgeler çöl iken bazı bölgeler denizle, gölle ve nehirle süslenmiştir. Yeryüzünde bulunan her nimet belirli bölgelere ihdas edilmiştir. Her nimet her bölgede bulunmaz.¹¹² Bu sebeptendir ki, insanlar her yönüyle birbirlerini korumaya ve yardımlaşmaya muhtaçtırlar.¹¹³ Bu muhtaçlık durumu aslında insanların birbiriyle iletişimsiz kalmasının önüne geçen bir set gibidir. Bu muhtaçlık durumuna bağlı olarak insanlar içinde yaşadıkları dış dünyayı kendi içinde uyumlu ve koordineli çalışan bir yapıya dönüştürürler.¹¹⁴ Yani insanlar tek birey olarak kendine yetemez. Diğer bireylerle yardımlaşma ve dayanışmaya ihtiyacı vardır.

Allah'ın yeryüzüne yaydığı toplumların dillerinin ve renklerinin farklı olması Allah'ın bir hikmeti ve bir ayetidir.¹¹⁵ Dolayısıyla herhangi bir renge dile karşı kökten bir saldırı, Allah'ın bir ayetine saldırıyla eş anlamlıdır. Hz. Peygamber "Hepiniz Âdem'in oğullarımız. Âdem ise, topraktır."¹¹⁶ demek suretiyle insanları yaratılışı itibarıyla bir olduğunu ve farklılıkların bir üstünlük sebebi olmadığını ifade etmiştir.

Veda Hutbesinde Peygamberimiz "Ey İnsanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir. Arap'ın başka ırka, başka ırkın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlak üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur. Dinleyin! Bu ilahi gerçeği size tebliğ ettim mi, bildirdim mi?" Hep birlikte "Evet" dediler. "Öyleyse burada olanlar olmayanlara bildirsin" buyurdu.¹¹⁷ Hz. Peygamber tarafından asabiyet net olarak kınanmış ve terk edilmiş, insanlar arası üstünlük, dindarlığa ve ahlaka bağlanmıştır.

Yukarıda ele alınan âyetlerde dikkat çeken başka bir husus da her kesimin mensubu olduğu toplumu beğenmesidir. Yani içinde bulunduğu toplumun üyesi olmanın övüncünü taşımasıdır. Ancak Allah ve resulü bizleri böyle tutumlardan sakındırmışlardır. Çünkü birlik ve beraberliğin karşıtı kendini beğenme ve asabiyettir. Farklılıkların bir rahmete

¹⁰⁹ Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, 315.

¹¹⁰ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, er-Rûm 30/22.

¹¹¹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 11: 416.

¹¹² İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/207.

¹¹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/326.

¹¹⁴ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 206.

¹¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3813.

¹¹⁶ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Edeb" 120.

¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/474.

dönüşüp birliğin ve bütünleşmenin tesis edildiği topluluk hiç kuşkusuz Hz. Peygamber'in Medine'de uygulamaya geçirdiği kardeşlik müessesesi ve Medine Vesikası'dır. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde yaptığı ilk çalışmalar, toplumun bütünleşmesine yönelik çalışmalardır. Müslümanlar arasında oluşturulan kardeşlik projesinden sonra, Medine'de bulunan Yahudiler ve az sayıda da olsa Hristiyanlarla bir anlaşma metni hazırlamıştır. Bu belgede dini özgürlük hakkı açıkça vurgulanmaktadır. Medine'nin savunulmasına dair düzenlemeler ve savaşa ve barışa dair kurallar ortaya konulmuştur. Ayrıca idareciler ile halkın hak ve sorumlulukları açıklığa kavuşturulmuş ve bunlar hukuki bir zemine aktarılmıştır. Bundan dolayı bu belge Medine şehir-devletinin anayasası mesabesinde dir.¹¹⁸ Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturmaya çalıştığı toplumsal düzen, hem ümmet içinde hem de ümmet dışındaki toplumlarla iletişim halinde olup toplumsal bütünleşmeyi oluşturmanın en iyi örneğini sunmaktadır. Ayrıca bu örnek, İslam dini üzere birleşen bir toplumun diğer toplumlara karşı tutumu noktasında önemli çıkarımlara da vesile olmuştur. Müslüman toplum, İslam'a karşı herhangi olumsuz bir tavır içinde olmayan diğer dinlere mensup toplumlar ile hoşgörü ve barışçıl bir iletişim kurabilir. Her toplum kendi kimliklerini koruduğu ve birbirlerinin dinlerine saygı duyduğu müddetçe farklı toplumlardan oluşan bir toplumsal bütünleşmenin sağlanabileceğini bize göstermektedir.

Muhatapla diyalog kurarken dikkat etmemiz gereken iletişim şekli, iletideki ortak noktalardır. Yani iletişim sürecinde karşı tarafında kabul ettiği meseleler ile aradaki düşünce ve inanç farklılıklarını en aza indirgeyerek ortak bir noktada ve hak bir söz ile buluşulmalıdır. Allah öyle bir yöntem ile bize yol gösteriyor ki, insanlar ne kadar farklı milletlere, inançlara, düşüncelere, renklere ve gruplara ayrılırlarsa ayrılınsınlar mutlaka bir ortak nokta üzerinde birleşebileceğini ve insanlık ailesi olarak bütünleşebileceğini göstermektedir.¹¹⁹ Nitekim *"De ki: "Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazıları rab edinmesin."* Eğer yine yüz çevirirlerse, Şahit olun ki biz Müslümanlarız" deyin."¹²⁰ âyetinde ortak değere çağrının bulunduğu görülmektedir. Yani onlarla iletişim kurulurken, öncelikle mevcut olan düşünce ve inanç farklılığı en aza indirerek saygı ve hoşgörü gibi ortak insani değerleri ön plana çıkarmak suretiyle güzel ve olumlu bir iletişim süreci oluşturmanın mümkün olduğunu ortaya koymuştur.

2.1.6. İletişimde Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler

Kur'an, iletişim hususunda insanı ve toplumları yönlendirerek bir bütünlük içinde ilişkilerini nitelikli bir hale getirmek için birçok ilkeler koymuştur. İletişimde önemli ilkelerden bir tanesi muhataba samimiyetini göstermek ve onunla alakalı gizli bir gündemi olmadığını göstermektir. *"Bakınız ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi*

¹¹⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu*, 150.

¹¹⁹ Ahmet Özel, "Gayri Müslim - TDV İslâm Ansiklopedisi" (Erişim 25 Kasım 2020); Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1131-1132.

¹²⁰ Âl-i İmrân 3/64.

vermek yalnız âlemlerin Rabbine aittir."¹²¹ âyetlerinde Hz. Peygamber'in herhangi dünyevi bir karşılık beklemeden tebliğ görevini yaptığı anlatılmaktadır. Muhatablarını ikna etmek için Allah'ın gönderdiği peygamberlerin kullandığı bu yöntem, içtenlik ve samimiyetin en güzel örneğidir.

Bireysel ve toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir etkileşime dönüşebilmesi için insanların tavır ve davranışların belirli ilkeler dâhilinde olması gereklidir. Çünkü her birey ve millet aynı tarz ve ölçüde anlayışa sahip değildir. İslam dini, bu hususta insanları doğruya, güzele yönlendirmek ve nitelikli bir iletişimi sağlamak için bir takım prensipler getirmiş ve bu prensiplere uyulduğu ölçüde birey ve toplumların huzurlu ve mutlu bir şekilde birliği ve bütünlüğü sağlayacağını ifade etmiştir.¹²²

*"Ey iman edenler! Erkekler diğer erkeklerle alay etmesinler; onlar kendilerinden daha iyi olabilirler; kadınlar da diğer kadınlarla alay etmesinler; alay edilen kadınlar edenlerden daha iyi olabilirler. Biriniz diğerinizi karalamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zalimler onlardır."*¹²³ İnsanın tavır, davranış, konuşma ve mimik hareketleriyle iletişim kurarken muhatabını, küçümseyerek bakması, ona iltifat etmemesi ve onu olduğundan aşağı görmesi bu âyetle beraber yasaklanmıştır.¹²⁴ Aslında iletişim de insanlar arası samimi duygu geçirimini ayarlamak önemlidir.

*"Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur."*¹²⁵ Kur'an, insanların birbirleri ile ilişkilerinde uyulması gereken bir prensip getirirken, aynı anda insanların haklarını, dokunulmazlıklarını, korumayı da ihmal etmemiştir.¹²⁶ Her insan İslam dinini göre değerlidir. Ve insan kişisel haklarını bizzat Allah gözetmiştir. Âyet-i kerimede, bütün zanlardan değil de bunların bazısından kaçınılması emredilmektedir. Buradan kötü zanda bulunmanın yasak olduğu, müminler için iyi zanda bulunmanın ise hayırlı bir şey olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁷ Yani kötü zannın panzehiri hüsnü zan beslemektir. Nitekim iyi zanda bulunmanın hayırlı bir şey olduğu hususunda Allah şöyle buyurmaktadır: *"İftirayı işittiğiniz zaman, mümin erkeklerin ve mümin kadınların birbirlerine hüsnü zanda bulunup da "Bu apaçık bir iftiradır." demeleri gerekmez miydi?"*¹²⁸ Bu âyetler bağlamında Kur'an insanlar üzerinde empati duygusunu uyandırmaya çalışmaktadır. Çünkü bir insanı öldürmek tüm insanlığı öldürmek gibidir.¹²⁹ Tüm insanlığın içinde biz de bulunmaktayız. *"Herhangi biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?"* sorusunun muhatabı olan gıybet yapan insanlar için aslında tüm insanlığı öldürmüş gibi dehşet verici bir misal getirilmiştir. Bir insanı ayıpladığımızda aslında kendi nefislerinizi ayıplamış oluyoruz. Cenâb-ı Hakk *"Kendi kendinizi*

¹²¹ eş-Şu'arâ 26/107-109; Hûd 11/51.

¹²² Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, 67.

¹²³ el-Hucurât 49/11.

¹²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/107-109.

¹²⁵ el-Hucurât 49/12.

¹²⁶ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 13/ 502-503.

¹²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 22/303.

¹²⁸ en-Nûr 24/12.

¹²⁹ el-Mâide 5/32.

öldürmeyin.”¹³⁰ âyetinde buna işaret etmektedir.¹³¹ Kısacası insan iletişim kurarken empati ile insanları anlama, saygı duyma ve hoşgörü çerçevesinde hareket etmelidir. Çünkü insanların birbirlerine karşı saygı duyabilmesi için ilk önce empatik bir anlayışa ve hoşgörüye sahip olmaları gerekir.¹³²

Empati, “bir insanın, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamasıdır.”¹³³ Eğer bir insanı anlamak istiyorsak, dünyaya onun bakış tarzıyla bakmalı, olayları onun gibi algılamaya ve yaşamaya çalışmalıyız. Bunu gerçekleştirmek için de ilk olarak kendimizi iyi tanımalı ve hislerimizi fark etmeli¹³⁴ sonra da empati kurmak istediğimiz kişinin rolüne girmeli, onun yerine geçerek adeta olaylara onun bakış açısı ve duygularıyla bakmalıyız. Empatinin bir diğer yönü ise, muhatabımızın gözüyle bakmanın yanında sözlere kulak verip en güzel söze uymaktır.¹³⁵

İnsan ilişkilerinde önemli olan ilkelerden biride kişinin söylemi ile eylemin uyumluluğu ve tutarlı olmasıdır. “Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”¹³⁶ âyetinde buna dikkat çekilmekte ve sözüyle fiili uyuşmayan kimseler eleştirilmektedir. İslam dininin Müslümanlara yüklediği tebliğ görevinin en etkili yolu kişinin kendisinin doğru olması ve çevresine örnek olacak davranışlar sergilemesidir. Çünkü Allah “Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.”¹³⁷ buyurmuştur. İnsanın kendi kişiliği ile tavırlarının tutarlı olması, etrafındaki diğer insanları davet ettiği “iyiliği emredip kötülükten sakındırma” hususundaki etkisini arttıracaktır.

Hız. Peygamber’in insanlarla iletişiminde muhatabın kişisel özelliklerine ve karakterine dikkat ettiği görülmektedir. Bir rivayete göre; “Allah’ın resûlü hutbe okurken yanına vardım ve hutbe esnasında dedim ki: “Ya Resullallah (kendimi kastederek) Yabancı bir adam geldi; dini hakkında bilgi istiyor; dinini iyice bilmiyor.” Bunun üzerine Hız. Peygamber bana döndü; hemen hutbesini yarım bırakıp indi ve yanıma geldi. Oturdu ve Allah’ın kendisine öğrettiğinden bana öğretmeye başladı. Sözü bitince döndü; tekrar hutbeye çıktı ve kaldığı yerden devam ederek hutbesini tamamladı.”¹³⁸ Bu olay, iletişimde hoşgörülü ve muhataba yakın ilginin önemini ortaya koymaktadır. Peygamberimizin uygulamasına baktığımızda, kim olursa olsun kendisinden dini konuda yardım ve bilgi isteyen kişiye hutbesini kesip, sırf onu muhatap alarak onunla ilgilenmesi, İslam dininde bireye verilen değer ve iletişimin önemine dikkat çekmektedir. Peygamberimizin iletişim kurarken insanları bire bir muhatap almasının sebebi, birlik ve bütünlüğe ulaşmış toplumların, toplumla sağlıklı iletişim kuran bireylerden oluştuğunu bilmesidir.

¹³⁰ en-Nisâ 4/29.

¹³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/110-111.

¹³² Ali Galip Gezgin, *Kur'an'a Göre Empatik Anlayış* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 32.

¹³³ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 135-136.

¹³⁴ Gezgin, *Kur'an'a Göre Empatik Anlayış*, 49.

¹³⁵ ez-Zümer 39/18.

¹³⁶ el-Bakara 2/44.

¹³⁷ es-Saff 61/2-3.

¹³⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Cuma” 60.

2.1.7. İnsanlığa Şahit Olma Misyonunun İletişime Etkisi

"İşte böylece, siz insanlara şahit olacaksınız, peygamber de size şahit olsun diye siz vasat bir ümmet yaptık..."¹³⁹ âyetinde diğer dini inanç sahiplerine şahitlik görevinin bu ümmete ait olduğu ortaya konulmaktadır. Bu görevin en önemli gerekçesi bu ümmetin denge unsuru bir topluluk olmasıdır. Elmalılı (ö. 1942), ümmetin şahitlik görevini şu sözleriyle açıklamaktadır. "*Şahit bir gerçeği ispat konusunda şahitliğine, yani bilgisine ve görüşüne dayanarak verdiği habere başvurulacak verilecek hükme delil niteliğinde olan kimsedir. Şahit, tarafsız, adil ve yalnızca gerçeği söyleyen ve sözüne itibar edilen bir kimse demektir. Bundan dolayı da hareket ve davranışları bakımından örnek alınan kimselere ve toplumlar şahit olarak nitelendirilir.*"¹⁴⁰ Bu vasıflara sahip vasat ümmet, insanlığın sorumluluğu ve bir nevi emanetçisi niteliğine taşımaktadır.

Hz. Peygamber, ümmetini insanlar arasında doğru sözlü, adil, dürüst, iyilikte önder ve şahitlik yapmaya layık bir toplum yapmak ve sosyal birliktelik etrafında buluşturmak için örnek bir ümmet farkındalığını her müslümana aşılama çalışmıştır. Ümmetin başka milletlere örnek ve danışılacak bir merci haline gelmesi için çalışmak ümmetin sorumluluğudur. Bu sorumluluğu yerine getiren ümmet diğer toplumların boyunduruğu altında olmaktan çıkıp önder toplum olma statüsünü kazanmış olur.¹⁴¹ Bu manada Hz. Muhammed'in ümmeti, bütün insanlığa şahit bir ümmettir.¹⁴² Nitekim "*Kıyamet gününde Nuh (a.s) çağırılır. Yüce Allah ona, 'Tebliğ ettin mi?' diye sorar. O, 'Evet' deyince; ümmetine, 'Size tebliğ etti mi?' diye sorulur. Onlar da, 'Bize bir uyarıcı, peygamber gelmedi' der. Yüce Allah, 'Sana kim şahitlik edecek?' diye sorar ve Hz. Nuh, 'Muhammed ve ümmeti' diye cevap verir. Siz de Hz. Nuh'un tebliğ ettiğine dair şahitlik edersiniz.' Sonra Resulüllah, 'İşte böylece insanlığa şahitler olmanız, Resulün de size şahit olması için sizi vasat bir ümmet kıldık' âyetini okumuştur.*"¹⁴³

Her peygamber tebliğ görevini yerine getirdiğine dair şahitler istemiştir. Hz. İsa ve havarileri arasında geçen şu diyalog şahitliğin önemini vurgular niteliktedir. "*İsa onlardaki inkârcılığı sezince, "Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" diye sordu. Havariler cevap verdiler: "Biz Allah için yardımcılarız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız." "Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve peygamberlere tabi olduk; artık bizi şahitlerle beraber yaz"*¹⁴⁴ demişlerdir. Bu âyet aslında İslam dininin evrenselliğine vurgu yaparak, ilk peygamberden son peygambere kadar bütün ümmetleri birleştiren ve Müslümanlıkla vasıflandıran bir yapı ile ümmetler arası müthiş bir iletişim ağı ve bütünlüğünü ortaya koymuştur.¹⁴⁵

Şahitlik, toplumların uluslararası sistemlerini oluşturma noktasında önemli bir olgudur. Çünkü birbirlerine şahitlik edecek olan bireyler iyi ilişkiler kurmakla ve şahitliğin gereği olarak adil tavırlar sergilemekle yükümlüdürler. Toplumunu birleştirecek bir düzen idealine ulaşmak isteyen her birey çevresinde iyiliğe ve adalete şahit olacak bireyler ve toplumlar oluşturmak zorundadır.

¹³⁹ el-Bakara 2/143.

¹⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/ 524.

¹⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/ 524-525.

¹⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/ 525.

¹⁴³ Buhâri, *el-Câmiu's-Sahîh*, "İ'tisâm" 19; "Enbiyâ" 5; Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Es-Sünen*, ed. Muhammed Fuad Abdülbâki (Mısır, ts), "Züh'd", 34.

¹⁴⁴ Âl-i İmrân 2/52-53.

¹⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 6/451-452.

"De ki: 'Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze geliniz. Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.' Eğer yine yüz çevirirlerse, 'Şahit olun ki biz Müslümanlarız' deyin."¹⁴⁶ âyeti şahit bırakmanın, şahit olmanın ve şahitlik istemenin nasıl bir "sosyal tesir" ve "sosyal etkileşim" meydana getirdiğini göstermektedir. Allah katında tek dinin İslam olması,¹⁴⁷ bu şahitlik mekanizmasıyla beraber tüm insanlığı insani değerler etrafında bütüncül bir iletişime çağırarak, ayrımcılığı önlemek ve en önemlisi de dünyadaki her insanı sahiplenmek bu ümmetin görevi haline gelmektedir.

"Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. Sizi o seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yükledi; ceddiniz İbrahim'in dininde olduğu gibi. O size hem daha önce hem de Kur'an da 'Müslümanlar' adını verdi ki peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz."¹⁴⁸ âyetinde tevhit inancı, geçmiş ve gelecek tüm zamanları birbirine bağlayan kuşaklar boyu ümmetleri bir araya getiren, İslam dinini bir bütün halinde değerlendiren bir sistemdir.¹⁴⁹ Bu bilince sahip olan ümmetin fertleri şöyle tavır sergiler ve dua ederler: "Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz. Bütün emelimiz Rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dâhil etmesi olduğuna göre, Allah'a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim?"¹⁵⁰

Özetle insanlık birbirine şahittir. Bu şahitliğin yükü Muhammed ümmetinin sırtındadır. Toplumsal bütünlüğü sağlamak isteyen toplumlar, birbiri ile iletişim kurarak şahitler olmalı ve arkasından şahit bırakmalıdır. Böylece insanlık ailesi ahirette buluştuğunda ve bir şahitlik zinciri oluştuğunda birbirlerine karşı olan şahitlik vazifelerini yapmış olsunlar. Toplumsal bütünlüğü korumak için insanlar birbirleriyle iletişim halinde olup ve düzeni bozacak bir durumun önüne beraberce geçmelidir. Bu durum Allah'ın kâinata koyduğu birlik, bütünlük ve düzenin işaretidir. İslam'ın yayılma serüveni bizlere milletlerarası ilişkiler ve İslam'ın yayılma tarzı hakkında örneklik oluşturmaktadır.

Sonuç

İslam dini, insana insan olduğu için değer vermekte ve onu insanlık ailesinin bir bireyi olarak ele almaktadır. İnsanın toplumsal bir varlık olmasından hareketle, onun sosyalleşmesine yardımcı olacak şekilde çevresindeki insanlar ve toplumlarla ilişkilerini düzenlemektedir. Bireyler ve milletler arası iletişim konularını özenle ele almakta ve insanlık ailesini bir araya getiren bütüncül bir iletişime çağırılmaktadır.

Kur'an, ümmet içinde bütünleşmeyi sağlamak için din kardeşliğine vurgu yapmaktadır. Bu kardeşlik; kan bağından, etnik kökenden ve coğrafi sınırlardan bağımsız olarak Müslümanları birlik ve bütünlük oluşturmaya davet etmektedir. Aynı zamanda ümmetin birbiriyle olan iletişimde sevgi ve hoşgörü dili kullanılmasının önemine dikkat çekmektedir. Özellikle Hucurât suresinde Müslümanların ancak kardeş olabileceklerine ve ümmetin tevhit ilkesi etrafında birlik oluşturarak iletişim halinde olmalarının önemini

¹⁴⁶ Âl-i İmrân 3/64.

¹⁴⁷ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 2/306.

¹⁴⁸ el-Hac 22/78.

¹⁴⁹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 10/285-286.

¹⁵⁰ el-Mâide 5/83-84.

ortaya koymaktadır. Ayrıca ümmetin ayrılığa düşmelerini önlemek için Müslüman bireylerin ve toplumların ilişkilerini düzenler nitelikte tavsiyeler vermektedir.

İstişare, sosyal dayanışma ve iletişim için vazgeçilmez bir unsurdur. Kur'an, toplumsal meselelerin doğru karar ve sonuçlara ulaşmasının yolunun bu yöntemle sağlanacağını belirtmektedir. Aynı zamanda karşılıklı bilgi alışverişi sayesinde toplumsal birçok problem çözüme kavuşabilir ve farklı düşünceler dile getirilir. Sosyal düzende, devlet yönetiminde, ekonomide, idarede, ailede ve birçok alanda iletişiminin evrensel, bütünsel ve sürekli olmasına katkı sağlar. Ayrıca insanlar arasında karşılıklı ilişkilerin gerçekleştiği toplumlarda sosyal dayanışma ve bütünleşme sağlanmış olur.

Toplumların ve bireylerin birbirlerine olan şahitlik durumu da iletişimin gücüne ve toplumsal bütünleşmeye katkı sağlamaktadır. Çünkü insan ilişkilerinde iletişimde bulunulan kişilerin sözlerine ve davranışlarına şahit olunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, ümmetinin meşru, hukuki ve ahlaki temeller üzerine kurulu bir iletişim şeklini benimsemesi için Müslümanlar arasında doğru sözlü, adil, dürüst, iyilikte önder ve birbirlerinin güzel sözlerine ve davranışlarına şahit bir millet olmaları için çaba göstermiştir.

Kur'an, Hz. Peygamber'in ümmetini, vasat ümmet olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama, ümmetin önderliği ve sorumluluğunu ifade etmektedir. İnsanlığın birbirine şahit olması için iletişim halinde olmaları ve toplumsal bir bütünlük gerekir. Bu noktada toplumu birleştirecek, sosyal bir düzen oluşturacak, iyilik, adalet ve eşitlik gibi değerlere sahip bir toplumsal bütünleşme, toplumların iyi ilişkiler içinde birbirlerine şahit olduklarının bilincinde olmalarına bağlıdır.

Kur'an'da insanların hepsinin eşit olduğu, üstünlüğün sadece takvada olduğu belirtilmiştir. Irk, din ve dil gibi farklılıkların insanların tanışıp kaynaşmasına vesile olan durumlar olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu nedenle insanlar ve toplumlar arası ayrımcılık kınanmıştır. Bu bağlamda İslam dininin insana bakışı, insanlık değeri ile ölçülmektedir. Kur'an, insan ilişkilerinde barış, huzur ve kardeşlik esaslarının sağlandığı etkili iletişim ilkeleri ortaya koymuştur.

Yeryüzünde yaşayan toplumların, dillerinin ve renklerinin farklılık arz etmesi Kur'an'da bir hikmete dayandırılmıştır. Bu farklılıklar iletişim için bir vesile olarak değerlendirilmiştir. Kur'an'ın "teâruf" olarak isimlendirdiği bu durum, toplumun hem sürekli iletişim hem de sosyal bir bütünleşme içinde yaşamalarını sağlamaktadır.

İnsanlık ailesi olarak yeryüzünde toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirebilecek adalet, eşitlik, güven ve hoşgörü gibi insanî değerlere sahip iletişime ihtiyaç vardır. Kur'an, bu değerlerin gerçekleştirildiği toplumlarda dayanışma, birlik ve bütünlük sağlanmış bir sosyal sistemin var olabileceğini vurgulamıştır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvûd. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Altıkardeş, İsmet. *Din ve Toplumsal Bütünleşme*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Arslan, Seyfettin - Öztürk, Ümit. "Toplumsal Bütünleşme ve Ayrışma Kavramlarına-Olgularına Yönelik Algılar". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 1134-1159.
- Balaban, Rahmi. *İlim-Ahlak-İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1950.
- Buhâri, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Dımeşk: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cezerî, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-. *Üsdü'l-gâbe*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994.
- Cüceloğlu, Doğan. *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1994.
- Demir, Ömer - Acar, Mustafa. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 3. Basım, 2002.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'da Toplumsal Düzen*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Dökmen, Üstün. *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayınları, 1994.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. thk. Ahmed Sa'd Ali. Mısır, 1952.
- Ebu'l-A'lâ Mevdûdî. *Tefhîmü'l Kur'an*. çev. Ahmed Asrar. 7 Cilt. İstanbul: Bengisu, 1997.
- Erkal, Mustafa. *Sosyoloji(Toplumbilim)*. İstanbul: Der Yayınları, 1991.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı-Meal-Tefsir*. çev. Cahid Koytak - Ahmed Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alpaslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996.
- Geller, Elnest. *Müslüman Toplum*. çev. Müfit Günay. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- Gezgin, Ali Galip. *Kur'ân'a Göre Empatik Anlayış*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Giddens, Anthony - Philip W. Suttan. *Sosyoloji*. çev. Metin Şenol. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Gökçe, Orhan. *İletişim Bilimi Giriş*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1993.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 13. Basım, 2014.
- Günay, Ünver. "Toplumsal Bütünleşme ve Din". *Din Sosyolojisi*. ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu. 453. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'ın Doğuşu*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.

- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dîmeşk: Dâru'l-ilm, 1412.
- İzzüddin İbnü'l-Esir. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'an*. Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Kutub, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. çev. Hakkı Şengüler vd. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1972.
- Kutub, Seyyid *İslam'da Sosyal Adalet*. çev. Harun Ünsal. İstanbul: Beka Yayınları, ts.
- Lings, Martin. *H. Muhammed'in Hayatı*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 37. Basım, 2004.
- İbn.Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni *Es-Sünen*. ed. Muhammed Fuad Abdülbâki. Mısır, ts.
- Mendras, Henri. *Sosyolojinin İlkeleri*. çev. Buket Yılmaz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Meriç, Cemil *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Muhammed Abduh-Reşid Rıza, Muhammed b. Ali. *Tefsîru'l-menâr*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-âmme lil-kitâb, 1990.
- Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. Beyrut, 1375.
- Okumuş, Ejder *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Orhan, Gökçe. *İletişim Bilimine Giriş*. Ankara, 1993.
- Önkâl, Ahmet. "Cami- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi". Erişim 21 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami>
- Önkâl, Ahmet. *Resulullah'ın Dâvet Metodu*. Konya: Esra Yayınları, 6. Baskı., 1990.
- Özel, Ahmet. "Gayri Müslim - TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim 25 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gayri-muslim>
- Râzî, Fahrüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'ihyâi't-türâsi'l-arabî, 3. Basım, 1420.
- Rüveyfî, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-. *Lisânu'l-arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Müslümlerin Tarihi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Şemseddîn ez-Zehabî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2006.
- Taberî, Muhammed İbn Cerîr Ebû Ca'fer. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000.

- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi ve Bilim*. İstanbul: Timaş Yayınları, 14. Basım, 2018.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. Mısır, 2. Basım, 1975.
- Türkmen, Ali. *İslam İletişim Hukuku*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Türkmen, Ali. *İslam İletişim Hukuku*. Samsun, 1990.
- Uslu, Beyza. "Kur'an'da Kolektif Bilinç ve Mümin Kardeşliği". *Journal of Analytic Divinity* 2/1 (15 Şubat 2018), 181-206. <https://doi.org/10.46595/jad.375135>
- Varol, Bahaüddin (ed.). "Hz. Peygamber'in Tebliğ Yöntemi". *Prof. Dr. Ahmet Önkal Kitabı*. Konya: NEÜ Yayınları, 2020.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.

